

ZAZACA HALK ANLATILARINDA DEV MİTİ*

Buşra GÖKALP & Hasan ÇİFTÇİ

The Giant Myth in Zazaki Folklore
Vatişanê Şarî yê Zazayan de Mîtê Dewî

Buşra GÖKALP

ORCID: 0000-0001-7374-2388 | bgokalp@bingol.edu.tr
Lecturer, Faculty of Sciences and Letters, Bingöl University, Türkiye.

Hasan ÇİFTÇİ

ORCID: 0000-0002-2503-4966 | hciftci62@hotmail.com
Prof. Dr., Faculty of Sciences and Letters, Bingöl University, Türkiye.

Citation/Jêgir/Atf:

Gökalp, B. & Çiftçi, H. (2024). Zazaca halk anlatılarında dev miti. Kurdiyat (10), 25-40. DOI: 10.55118/kurdiyat.1493619

Article Types/Cureyê Gotarê/Makale Türü:

Research Article/Gotara Vekolînê/Araştırma Makalesi

Received/Dema Hatînê/Geliş Tarihi: 31.05.2024

Accepted/Dema Pejirandinê/Kabul Tarihi: 22.08.2024

Publication Date/Dema Weşandinê/Yayın Tarihi: 30.12.2024

Peer-Review/Hekemî/Hakemlik:

Double anonymized-Two External/Cot Nenas-Du ji derve/ Çift Tarafî
Kör Hakemlik-iki hakem

Plagiarism Checks/Kontrola Întihalê/Benzerlik Kontrolü:

This article has been scanned by iThenticate plagiarism website./
Ev gotar di malpera întihalê ya iThenticate ra hatiye derbaskirin./ Bu
makale iThenticate adlı intihal sitesinde taranmıştır.

Ethical Statement/Beyana Etik/Etik Beyanı:

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited./ Hatîye beyankirin ku di pêkanin û nivîsîna vê xebatê de hemû rêzikên zanistî û etik hatine şopandin û hemû çavkanî bi awayekî têkûz hatine referanskirin./ Bu çalîşma yapîlirken ve yazîlirken bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve kullanılan tüm kaynaklara uygun şekilde atıfta bulunulduğu beyan edilir.

Conflicts of Interest/Nakokiyên Berjewendiyên/Çıkar Çatışması:

There is no conflict of interest between the author and any parties in the article./ Di gotarê de li navbera nivîskar û ti aliyên din nakokîya berjewendiyê tune ye./ Yazar ile makalede yer alan taraflar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Grant Support/Alikariya Darayî/Maddî Destek:

The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research./ Nivîskar beyan dike ku wan wî ji bo vê vekolînê ti fonên derveyî wernegirtine./ Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul etmektedirler.

Copyright & License/Mafê Telişê & Destûr/Telif Hakkı & Lisanslama:

Authors publishing in the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0./ Nivîskar li jer lisansa CC BY-NC 4.0 mafê xwe yê li ser xebata xwe diparêzin./ Dergide yayın yapan yazarlar, CC BY-NC 4.0 kapsamında lisanslanan çalışmalarının telif haklarını saklı tutarlar.

* Bu çalîşma Buşra Gökalp'ın "Zazaca Halk Anlatılarında Mitolojik Unsurlar (Örnek Metinler)" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Özet

Mitoloji, kuşaktan kuşağa aktarılan toplumun hayal gücünün etkisiyle zaman içinde biçim değiştiren tanrılar, tanrıçalar, evrenin doğuşu gibi sembolik ve alegorik anlatıların yer aldığı kutsal hikâyelerdir. Dünyadaki birçok topluluk ve halk grubu üzerinde etkisi olan mit ve mitolojik unsurlar, Zaza halk edebiyatında da ele alınıp değerlendirilmesi gereken konulardan biridir. Zira Zaza halkının kültürel dokusunda mitlerin ve mitolojik unsurların etkisi, geçmişten günümüze varlığını sürdürmekte ve toplumsal yaşamı şekillendirmektedir. Bu çalışmada, Zazaca masal, efsane ve halk hikâyelerinde yer alan dev mitinin tespiti ve yorumlanması üzerinde durulmuştur. Bu türlerde bulunan dev mitinin derinliklerine inerek, onun mitolojik unsurlarını gün ışığına çıkarmak ve analiz etmek amaçlanmıştır. Bu çalışmada, geleneksel saha çalışması/derleme yöntemi yerine, derlenmiş halk anlatılarına odaklanan ve Zazaca eserlerden derlenen malzemeler üzerinden bu mitolojik unsurları irdeleyen bir yöntem tercih edilmiştir. Çalışmamız, Zaza halkının kültürel belleğinde yer edinmiş olan dev mitinin nasıl şekillendiğini ve toplumsal yaşamı nasıl etkilediğini anlamak için önemli bir adımdır. Bu çalışma ile Zaza mitolojisinin derinliklerine inilmesi yolunda yeni ufuklar açılması ve kültürel hazinenin daha geniş kitlelere tanıtılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Folklor, Mitoloji, Halk anlatıları, Zazaca mitik unsurlar, Dev miti.

Abstract

Mythology comprises sacred narratives involving symbolic and allegorical stories such as gods, goddesses and the creation of the universe, which change over time and are influenced by the collective imagination of societies and passed down from generation to generation. Mythological elements, which have influenced many communities worldwide, are also crucial subjects to be explored and evaluated in Zaza folk literature. Indeed, the impact of myths and mythological elements on the cultural fabric of the Zaza people continues to shape their societal life from past to present. This study identifies and interprets the giant myth in Zaza folktales, legends, and folk stories. The aim is to delve into the depths of this giant myth in these genres, bringing its mythological elements to light and analyzing them. Rather than traditional fieldwork or compilation methods, this study prefers to focus on compiled folk narratives and materials gathered from Zaza works to examine these mythological elements. This research is an important step towards understanding how the giant myth, ingrained in the cultural memory of the Zaza people, has evolved and influenced societal life. It aims to explore the depths of Zaza mythology and introduce this cultural treasure to a broader audience.

Keywords: Folklore, Mythology, Folk narratives, Zazaki mythological elements. Giant myth.

Kilmnus

Mîtolojî, hikayeyê pîroz ê ke têde vatişê sembolîk û alegorîk ê sey awanbîyayîşê kaynatî, Homayî û Îlaheyî ke bi wextî ra bi bandora xeyalanê şarî şêl bedîlînenê û az ra neqlê az benê. Mît û unsûrê mîtolojîk ke bandora înan gelek komel û şarê dinyaye ser o yê, ê babetan ra yewî yo ke gereka edebîyatê Zazakî o şarî de zî ser o bêro vindertiş. Coka bandorê mît û unsûranê mîtolojîk bingehê kulturê şarê Zazayan de demo vîyarte ra heta rojê ma dewamê esteneyê xo kerdê û şêl dayê cuya komelkî. Na xebate de mîtê dewî ke sanik efsane û hikayeyê şarî ê Zazayan de yê ameyê tesbîtkerdiş û şîrovekerdişê înan ser o ameyo vindertiş. Armancê ma o yo ke xorînîya mîtê dewî ke nê tewiran de estê, unsûranê înan ê mîtolojîk bivejê meydan û analiz bikê. Na xebate de herinda metodê xebata sehayî ya gêlerî/arêdayîşî metodo ke bala xo dayo vatişê şarî ke ameyê arêdayîşî û malzemeyê ke eseranê Zazakî ra ameyê arêdayîşî ser o unsûranê mîtolojîk wekeneno, ame weçînayîş. Xebata ma, seba ke mîtê dewî ke hîşê kulturî o şarê Zazayan de ca girewto senîn şêl girewto û cuya komelkî senîn girewto binê bandora xo, bêra fehmkerdîş gameyêka girîng a. Armancê ma, ma bi na xebate rayir akerê ke wa xorînîya mîtolojîya Zazakî ser o xebatê newe zî bêre kerdîş û xezîneya kulturî wa biresa gelek kesan.

Çekuyê Kilît: Folklor, Mîtolojî, Vatişê şarî, Unsurê mîtîk ê zazayan, Mîtê dewî.

Giriş

Halk anlatılarının hayatımızdaki varlığı insanlık tarihi kadar eskidir. Bazen anlam veremediğimiz şeyleri anlamlandırmak, bazen büyülü anlatı dünyalarına yolculuk yapmak, bazen ise sadece iyi vakit geçirmek için kendimizi hikâyelerin içinde buluruz. Merak ettiğimiz, bilmediğimiz veya varlığından şüphe ettiğimiz şeyleri anlamlandırmak ve bazen anlatıya dönüştürmek çok eski tarihlere dayanan bir insanlık geleneğidir. Bilinmezlik kavramı etrafında da konumlandırabileceğimiz tüm bu anlatıların varlığı, bilmek, kendimizi güvende hissetmek isteğimizin ve dünyayı tanıma çabalarımızın neticesinde ortaya çıkmıştır. İşte tam da bu noktada, son derece geniş bir kurgusal alana yayılan mitolojinin çok eski tarihlerden bugüne dek etrafımızı kuşattığı gerçeğiyle yüzleşiriz. Bu gerçeği daha iyi anlamlandırmak için mitoloji kavramını irdelemeye ihtiyaç duyarız.

İnsanlığın ilk devirlerinde oluşturulmuş, sözlü gelenekle yaşatılıp sonraki kuşaklara aktarılmış olan mitler; ortaya çıkışlarından yüzyıllar sonra yazıya geçirilmiş, aradan geçen binlerce yıllık zamanda büyük değişimlere uğramışlardır. İlkel toplumlarda mitoloji ve din, ait oldukları toplumların kültürel birikimlerinden oluşmaktadır. İnsanoğlunun bilinmezlikler karşısındaki bir yorumu olan mitolojinin; doğum, hayat, ölüm, doğa olayları gibi yaradılış sırlarına bir cevap olması ve bu kavramlara bir açıklama getirmesi amaçlanmıştır.

Mitoloji, olağanüstü varlıklar ve olaylarla ilgili olup edebiyat, sanat ve dini temaları içinde barındıran oldukça zengin bir alanı temsil eder. Mitler, genellikle toplumların “gerçek hikâyeleri” olarak kabul edilir ve diğer anlatı türlerinden ayırt edilirler. Bu hikâyeler, genellikle dünyanın başlangıcı gibi olağanüstü konuları ele alır ve olağanüstü özelliklere sahiptir. Eski zamanlarda geçen ve tamamlanmış olayları anlatan bu tür anlatılar genellikle mitolojik unsurları da içerir. Mitler, ulusal olaylar ve kahramanlar da dâhil olmak üzere hikâyelerinde çeşitli temaları işler. Bu anlatılar, gerçek olmayan din dışı öğelerden beslenir ve toplumun kültürel mirasının bir parçası olarak görülür. Eliade (2020: 21), saygı duyulan mitlerin birçok kabiledede kadınlar ve çocukların önünde okunulmadığından ve kutsal olarak kabul edilen bu mitlerin, genellikle yaşlı hocalar dini eğitim alan gençlere, yerleşme bölgesinden uzakta, yalnız başlarına geçirilen eğitim dönemleri sırasında anlatıldığından ve öğretildiğinden bahsetmektedir.

Mitolojinin temel konusu olan yaratılış süreçleri, toplumların kültürel miraslarını, geleneklerini ve inançlarını taşıyıcı bir rol üstlenmektedir. Bu var oluş sürecinde insanların kendisini ve çevresini anlamlandırmaya çalışmasıyla ortaya çıkan birikim ise bu anlamlandırma neticesinde oluşan uygulama ve bilgilerin bütünü olan mitleri meydana getirmektedir. Mitolojik unsur terimiyle ifade ettiğimiz şey, eski çağ insanının evreni anlama, açıklama ve düzenleme çabalarıyla ilgili olarak geliştirdiği mitler, efsaneler, tanrılar ve kahramanları içeren kültürel anlatılar ve gelenekler olarak ifade edilebilir. Bu unsurlar genellikle törenlerle nesilden nesile aktarılır ve yaşatılır. Geçmişten gelen bu unsurlar, günümüz insanının bilincini etkiler ve bu bilinç de davranışlarını şekillendirir. İnsanlar atalarının deneyim ve gözlemlerinden kaynaklanan korkularını, bu korkularla başa çıkma yöntemlerini ve iyilikle ilişkilendirilen her türlü uygulamayı hâlâ çeşitli törenlerde yaşatmakta ve uygulamaktadır. Bu çalışmanın amacı, mevcut olan ve sık anlatılan anlatılarda bulunan dev unsurunu belirlemek, yorumlamak ve bu alandaki araştırmalara katkı sağlamaktır.

Bu çalışma, Zazaca halk anlatılarındaki mitolojik unsurların daha iyi anlaşılmasına ve değerlendirilmesine olanak tanımaktadır. Ayrıca, bu alandaki boşluğu doldurarak gelecekteki araştırmalara bir temel oluşturması da amaçlanmaktadır.

Çalışmanın Kapsamı

Halk edebiyatında tür sorunu ile sık sık karşılaşılmaktadır. Birçok tanım yapıldığı bu türlerin kültürel kodların dikkate alınmadan bir ayrıma gidildiği gözlemlenmiştir. Bu bağlamda Bars'a (2017: 39) göre, "Folklor nesir ürünlerinin sınıflandırılması kültürel bağlamı ve geleneği dikkate alarak yapılmalıdır. Ancak, folklor nesir ürünlerinin kesin çizgilerle ayırt edilmesi genetik olarak birbirine bağlı olmaları sebebiyle zor olabilir ve bazı durumlarda gereksizdir. Herhangi bir kültürde, folklor ürünlerinin türleri genellikle açıktır ve belirgin sınıflandırmalar yapılabilir. Ancak, her kültür için ortak bir tür tanımına ulaşmaya çalışmak hatalı olabilir. Bir anlatının türünü belirlemek için, belirli bir kültürel geleneğe sahip olması gerekmektedir." Bu bağlamda Zazacada da hâlihazırda tür sorunu mevcuttur ve bu durumun diğer dillerde de mevcut olduğu görülmüştür. Folklorik nesir ürünlerinin sınıflandırılması konusundaki zorlukları vurgulayan bu çalışmada, Bars'ın folklor araştırmalarında karşılaşılan evrensel bir problemi ortaya koyduğu gözlemlenmektedir.

Zazaca halk anlatıları üzerine yapılan çalışmalarda da farklı anlatı türlerinin iç içe geçmiş olması ve bu durumun sınıflandırma konusunda zorluklar yaratması önemli bir gözlem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, Zazaca eserlerin analizinde dikkate alınması gereken bir husustur. Formun Üstü İncelenmek için seçilen eserlerde veya derleme çalışmalarında da bu ayrımın yapılmaması, bizleri anlatı türlerini belirlemek konusunda, onları kendi içlerinde ayırt etmeye yöneltmiştir. Bu sebeple, anlatıları incelemek suretiyle anlatı türlerinden bahsedilmiş ve tür adları verilmiştir.

Zazacada yer alan folklorik ürün ve eserlere baktığımız zaman; hali hazırda derlenmiş müstakil bir efsane kitabı olmadığı görülmektedir. Ele aldığımız bu eserlerden sadece Aldatmaz'ın (2014) *Folklorê Kirmancan Ser O* isimli çalışmada *Efsane* alt başlığına yer verilmiştir. Diğer eserlerde bu anlatı türleri iç içe geçmiş durumdadır. Fakat yapılan bu çalışmada ele alınan halk anlatısı türleri, metin boyutuyla tür adı verilerek incelenmiştir. Bu anlatı türlerinin içerisinden halk hikâyeleri, masallar ve efsaneler incelenmiştir. Diğer anlatı türleri, incelenen eserlerde yer almadığı için bu çalışmamızın dışında tutulmuştur. Gerekli görülen durumlarda örnek teşkil etmesi açısından başka kaynaklardan yararlanılmış, efsanenin derlenmiş (yayımlanmamış) metnine ya da spesifik örneklere yer verilmiştir.

Bu çalışmada, beş derleme kitabı detaylıca incelenmiştir. Seçim sürecinde, eserlerin özgün olması, daha önce benzer bir çalışmanın yapılmamış olması, dev miti açısından zengin motif içeriği sunması ve Zazaca konuşulan farklı bölgelerden örnekler içermesi gibi kriterlere dikkat edilmiştir. Bu kriterlerin, çalışmanın kapsamını genişletmek ve derinlemesine bir analiz sağlamak açısından önemli olduğu düşünülmüştür.

Eserlerin birçoğu halk anlatı türlerini bir arada ele almaktadır; bu da anlatı türlerini ayırıştırma konusundaki eksikliği gözler önüne sermektedir. Buradaki asıl hedefimiz, anlatılardaki dev mitini ortaya çıkarmaktır. İncelenen bu eserlerin çalışmamıza konu olan örnekleri içermesi bakımından

yeterli olacağı sonucuna varılmıştır.

Zazaca halk anlatı türlerinin içerik zenginliğini ortaya çıkarmak amacıyla titizlikle seçilmiş olan beş eserin içinde yer alan masallar, efsaneler ve halk hikâyeleri, Zazaca konuşulan farklı bölgelerden derlenmiştir. Dev mitinin hangi anlatıda geçtiği belirlenerek alıntılanmıştır. İncelenen eserlerin bibliyografik bilgileri şu şekildedir:

1. Hayig, R. (2007). *Mahmeşa Vizêr Ra Ewro Istanikê Zazayan*. İstanbul: Tij Yayınları.
2. Bor, İ. (2013). *Vistonikê Dadiye Mi*. Diyarbakır: Roşna Yayınları.
3. Gündüz, D. (ed.). (2009). *Sanikê Vateyî*. İstanbul: Weşanxaneyê Vatêyî.
4. Aydın, S. (2013). *Henarek – Granatäpfelchen Welat Şêrq ra Sonik Märchen aus dem Morgenland Zazaki Deutsch*. Hamburg: Hamburg Print Service.
5. Aldatmaz, N. G. (2014). *Folklorê Kirmancan Ser O*. Diyarbakır: Roşna Yayınları.

Yukarıda sıralanan bu kaynaklarda bulunan anlatılar tek tek incelenmiş ve içerdikleri dev miti unsuru ortaya konmuştur. Bu eserlerin seçiminde, zengin bir mitolojik içeriğe sahip oldukları faktörü etkili olmuştur. Halk hikâyeleri, efsaneler ve masallar gibi seçilen eserlerdeki anlatı türleri iç içe geçmiş durumdadır.

Çalışma kapsamında ilk olarak Roşan Hayig tarafından hazırlanan *Mahmeşa-Vizêr ra Ewro Istanikê Zazayan*- isimli folklorik anlatı kitabı ele alınmıştır. Derleme kitabı olan bu eser 14 adet halk anlatısından oluşmaktadır. Bu eserde yer alan halk anlatılarının Almanca ve İngilizce çevirileri de mevcuttur. Eser Dersim bölgesinden derlenen anlatılara yer vermektedir. İkinci kitabımız İsmet Bor tarafından derlenen *Vistonikê Dadiye Mi* adlı folklorik anlatı kitabıdır. Eserde 60 adet halk anlatısı bulunmaktadır. Bu çalışmada derlenen halk anlatıları Bingöl bölgesine aittir. Diğer bir kitabımız, Vate dergilerinden alınan derlemelerin daha sonra *Sanikê Vateyî* adıyla kitap şeklinde çıkarıldığı çalışmadır. Burada yer alan halk anlatıları, Zazaca konuşulan bölgelerden derlenen anlatılardır. Bu kitabın içerisinde 21 adet halk anlatısı bulunmaktadır. Bu eserde yer alan derlemelerin bir tanesi Aksaray, üç tanesi Lice, bir tanesi Kayseri, yedi tanesi Dêrsim ve Varto, bir tanesi Eğil, dört tanesi Piran ve dört tanesi ise Palu bölgesine ait halk anlatılarıdır. Diğer incelen eser ise Suphi Aydın tarafından derlenen *Henarek* isimli eserdir. Bu eserde Bingöl ve Elazığ bölgelerinden (Sarıcan) derlenen 16 adet halk anlatısı yer almaktadır.¹

En son incelenen eser ise Nadire Güntaş Aldatmaz'ın aynı zamanda yüksek lisans tezi olarak sunduğu *Folklorê Kirmancan Ser O* isimli eseridir. Bu eserde halk edebiyatı ile ilgili teorik bilgiler verilmiş olup ardından da verilen bilgiler derlemelerle örneklendirilmiştir. Aldatmaz'ın kitabında özellikle yer verdiği efsane ve masal örnekleri incelenmiştir. Kitabın masal kısmında, ekler ile birlikte 13 adet masal, efsane kısmında ise 19 adet efsane incelenmiştir. Burada yer alan bazı masalların varyantları verilmiştir. Örneğin aynı kitabın içinde *Wayê Ve Hot Birawû Ra (Varyasyonê Mamekîye)* (Yedi Erkek Kardeş ve Kız Kardeşleri) masalının üç araştırma sahasından da örneklerini görmek mümkündür.

¹ Suphi Aydın'ın bu eseri 2013 yılında İsveç'te, 2015 yılında ise Hamburg'da basılmıştır.

1. Mitolojinin Kapsamı ve Sözlü Anlatım Türleri ile ilişkisi

Mitoloji kelimesi Yunanca kökenli olup, “*myth*” ve “*logia/logos*” kelimelerinin birleşmesinden oluşur. Kelimenin ilk kısmı olan “*myth*” kaynaklarda “kelimeden söyleme” veya “hikâyeden kurguya” anlamlarına gelmektedir (Türk Dil Kurumu, 2005). Mitoloji, mitlerin anlayışlarını, kökenlerini, anlamlarını yorumlayan ve inceleyen bir bilim dalı olarak tanımlanır.

Eski Yunancada söz kavramını temsil eden üç sözcük vardır: *Mitos*, *epos* ve *logos* (Erhat, 2019: 5). *Mitos*, genellikle söylenen ve aktarılan sözleri ifade eder. *Vezir*'e (2021: 26-27) göre *mitos*, mitolojik öykülerin uydurulmuş hayal ürünü veya duyularla aktarılmış bölümünü temsil eder, yani bu kısım mitin hayali iskeletini oluşturur. *Vezir*, mitosların insanların duygusal ve kültürel deneyimlerini ifade etme ve paylaşma şekliyle ilişkili olduğunu belirtir. Mitoslar, toplumun değerlerini, tarihini ve inançlarını diğerlerine ileterek toplumsal bağları güçlendirir. Ayrıca, mitoslar insanların hayal gücünü teşvik eder ve onlara bir anlam ve amaç duygusu sunar. Mitosa pek güven olmaz çünkü insanlar gördüklerini ve duyduklarını anlatırken birçok yalan ile süslerler. *Epos* kelimesi belli bir düzen ve ölçüye göre söylenen, okunan söz şeklinde bir anlam taşır. *Epos* ne kadar güzelse *mitos* o kadar etkili olur. *Logos* ise *mitos*un zıddıdır. Gerçeğin insan sözüyle dile gelmesi anlamına gelen *logos* bir yasal düzeni yansıtır. *Logos*; insanda düşünce, doğada kanundur.

Mitlerde, başlangıçta bilinmeyen, geçmişleri çok eski çağlara kadar uzanan, zaman içerisinde birtakım değişim ve dönüşümler yaşamış, tarihi gelişimler ile iç içe girmiş anlatımlar bulunmaktadır. Mitoloji, kutsal olanın dünyaya farklı zamanlarda aktığı bir anlatıdır. Bunlar dünyanın oluşumunu ve bugünkü durumunu şekillendiren kutsal gücün yansımalarıdır (Yıldırım, 2018: 30). Her zaman bir başlangıcı olan mitolojiler; bir şeyin nasıl yaratıldığı, yaşama nasıl geçtiğini anlatır. İnsanlığın en temel ögesi olarak bilinen bu anlatılar aynı zamanda insanın, dünyanın ve yaşamın doğaüstü bir kaynağı ve geçmişi olduğunu ortaya koyar. Bütün bu anlatılar bir gerçekliktir. Ve bu gerçeklik tarihin ilk gerçekliğinin anlatımıdır. Ve bu anlatılar insanlığın tarihini, etkinliklerini ve de yazgılarını da belirlemektedir. Kırkan'a göre (2022: 363-364) mitolojinin bazı konuları çoğunlukla bilinmeyen olaylardan oluşsa da tarihi bir gerçeğe dayanmaktadır. Ancak, tarihi gerçeklerin keşfedilmesi ve bilimin ilerlemesiyle mitoloji gerçeklik düzeyini kaybetmiştir.

Campbell (2017: 13), mitleri insanlık için bir gelişme, bilgi ve ilham kaynağı olarak görüp, miti şu şekilde yorumlamaktadır: “Kozmosun tükenmez enerjisinin kişinin kültürel başarılarına döküldüğü gizli kapıdır. Dinler, felsefeler, sanat, ilkel halkların ve modern insanların sosyal kurumları, bilim ve teknolojinin temel keşifleri, hatta uykumuzu dolduran rüyalar; tüm bunlar, efsanenin kaynayan sihirli fincanından damlalardır.”

Levi-Strauss (2013: 51), miti bir illüzyona benzetmektedir ve mitin insana, çok önemli bir şeyi, evreni anlayabileceği ve evreni anladığı illüzyonunu verdiğinden bahseder. Hooke'ye (1993: 9) göre de “*Mitos*; belli bir durumun yarattığı insan düş gücünün (imgeleminin) ürünü olup, belli bir şey yapma niyetini gösterir. Bu şekilde *mitos* hakkında sorulması gereken doğru soru, onun ‘gerçek olup olmadığı’ değil, ‘onunla ne yapmak niyetinde bulunduğu’ sorusudur.”

Neumann (2020: 5-7) ise mitin herhangi bir belirli bilim dalına veya karşılaştırmalı din veya teoloji arkeolojisine dayanmadığını, ancak basitçe ve açıkça modern insanın psikik alanıyla ilgili-

nen psikoterapinin pratik çalışmasına dayandığını düşünür. Neumann, insan ruhunun tüm kültürel ve dini fenomenlerin kaynağı olduğunu söylemektedir.

Yıldırım, felsefik ve fenomenolojik bakış açılarıyla mitoloji incelendiğinde, mitolojinin insanların dünya ve varlıkla ilişkilerini anlamak ve açıklamak için kullandıkları semboller ve hikâyelerle dolu bir anlatı türü olduğunu belirtmektedir. Ve bu deneyimlerin bir zamanlar inanılan gerçeklerin bir kaydı olmadığını, aynı zamanda insanların çevrelerini ve kendilerini anlama, dünyayı anlamlandırma ve anlam arayışlarının bir yansıması olduğunu mitoloji ile gösterildiğini görmekteyiz (2018: 29). Fenomenoloji, deneyimlerin ve algıların analizini yaparak insanların dünyayı nasıl deneyimlediğini ve anladığını anlamaya çalışır. Mitoloji, bu bağlamda, insanların doğa, tanrılar, kutsallar, kahramanlar ve diğer mitolojik öğelerle etkileşimlerini anlama çabalarının bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Mitolojik hikâyeler, insanların çevrelerini anlama, varoluşlarını sorgulama ve anlam arayışlarını yansıtır. Örneğin, evrenin yaratılışı veya insanın kökeni gibi temel sorulara mitoloji, semboller ve hikâyeler aracılığıyla yanıtlar bulmaya çalışır.

Mitoloji, halk bilimi kavramından çok öncesine dayanan bir terimdir. Dorson'a göre mitoloji ve folklor arasındaki ilişki zamanla değişmiştir. Dorson, mitolojinin eskiden kendi başına bir bilim dalı olarak kabul edildiğini ancak günümüzde diğer disiplinlerle ilişkilendirildiğini belirtmektedir. Mitoloji genellikle antropoloji, klasikler, edebiyat ve teoloji gibi alanlarla ilişkilendirilirken, folklor bağımsız bir disiplin haline gelmiştir. Mitoloji, genellikle olağanüstü konuları, başlangıç mitlerini ve ulusal kahramanları ele alırken, folklor daha çok toplumsal gelenekleri, halk hikâyelerini ve yerel mitleri incelemektedir (1959: 280). Günümüzde folklor araştırmacıları genellikle kendi kültürlerindeki geleneklerle ilgilenirken, mitolojinin bir form olarak ortadan kalktığına dikkat çekmektedirler. Bu bağlamda, mit ve halk anlatıları arasındaki ilişki, mitolojinin daha geniş bir çerçevede olağanüstü ve ulusal konuları ele alırken, folklorun daha spesifik ve yerel geleneklere odaklanmasıyla açıklanabilir. Ancak her iki alanda da insanların inançları, kültürel mirası ve toplumsal yapılarla ilgili önemli iç görüler elde edilebilir. Bu nedenle, mitoloji ve folklor arasındaki ilişki, insanların dünya ve kendileri hakkındaki anlayışlarını derinleştirmek için önemli bir bağlantı sağladığı söylenmektedir.

Mitoloji, sözlü anlatım türleriyle de yakın bir ilişki içindedir. Sözlü anlatım, mitolojik anlatıların ve mitlerin nesilden nesile aktarılmasında temel bir rol oynamıştır. Varoluşun sırrını açığa çıkarmada bir basamak olarak gösterilen mitler onun varlığının halk anlatıları ile süre geldiğini söylemektedir. Fakat mitlerin diğer türlerle olan ilişkisi karmaşıktır. Mitlerin diğer anlatı türleri ile aralarındaki sınırlarının belirlenmesi zordur. Çünkü bu türler birbirinden hem etkilenmekte hem de beslenmektedir. Bazen mitler, efsaneler, masallar ve diğer halk anlatıları arasındaki ayrım net değildir. Bu nedenle mitlerin diğer türlerden kesin bir şekilde ayrılması zor olmaktadır.

Delikaya ve Açar (2022: 201-202), özellikle mit, efsane ve masal başta olmak üzere birçok folklor türünün birbiriyle bağlantılı olduğunu belirtir ve Bascom'un (1965: 3-20) bu türleri kapsayan kategori için "nesir anlatılar" (*prose narrative*) terimini kullandığını aktarırlar. Bascom, mit, efsane ve masal anlatı türleri arasındaki farklılıkları aşağıdaki tablo ile göstermektedir:

Tür	İnanma	Zaman	Yer	Kabul Ediş Tavrı	Temel Karakter
MİT	Gerçek	Uzak geçmiş	Farklı bir dünya: Erken veya diğer	Kutsal	İnsan dışı varlık
EFSANE	Gerçek	Yakın geçmiş	Günümüz dünyası	Kutsal veya değil	İnsan
MASAL	Kurmaca	Herhangi bir zaman dilimi	Herhangi bir yer	Kutsal değil	İnsan veya diğer

Tablo 1. Mit, efsane ve masal türleri arasındaki farklılıklar. (Bascom, 1965: 5)

Mitoloji ile sözlü anlatım türleri arasındaki yakın ilişki, birçok noktayla açıklanabilir. Güzel ve Torun bu ilişki hakkında şunları belirtmektedir: **İlk olarak**, mitler genellikle sözlü iletişim yoluyla nesilden nesile aktarılır. Bu durum, toplumların değerlerini, inançlarını ve tarihlerini gelecek nesillere iletmek için ağızdan ağıza aktarılan sözlü ürünlerin bir parçası olarak mitlerin kullanılmasını sağlamaktadır. Özellikle yazının gelişmediği ilkel toplumlarda, mitler sözlü geleneğin önemli bir bileşeni haline gelmiştir. **İkinci olarak**, mitler toplumun kültürel ifadesinin merkezinde yer almaktadır. Mitler, bir toplumun kimliğini, değerlerini ve inançlarını yansıtır. Bu nedenle, mitolojik anlatılar toplumun sözlü anlatım geleneği içinde derin kökler salmıştır ve bu kökler toplumun kolektif bilincinin bir yansıması olarak görülmektedir. **Üçüncü olarak**, mitler toplumsal işlevler taşır. Bu işlevler arasında eğitim, ahlaki rehberlik, kimlik oluşturma ve toplumsal normların korunması bulunmaktadır. Mitler aynı zamanda toplumun geçmişi ve kimliği hakkında bilgi sunar. Dördüncü olarak, mitler ilahi anlatılardır ve mitlerin insanlar için eğlenceli yönleri de vardır. Bu anlatılar sıkça tanrılar, kahramanlar ve fantastik yaratıkların maceralarını içerir ve dinleyicilere hem eğlence hem de düşünsel zenginlikler sunmaktadır. Beşinci olarak, sözlü anlatımın dinamik yapısı, mitlerin zaman içinde değişmesine yol açmıştır. Her anlatıcı, mitleri kendi perspektifinden yorumlar ve bu, mitlerin çeşitli varyantlarının ortaya çıkmasına neden olabilir. Bu da mitolojinin esnek ve sürekli gelişen bir anlatı türü olmasını sağlar. Mitler zaman içinde yazılı kaynaklara aktarılmıştır. Bu, mitolojinin daha kalıcı bir formda korunmasını ve daha geniş bir kitleye ulaşmasını sağlamıştır (2014: 218-219).

Mitoloji ve sözlü anlatım türleri arasındaki derin ilişki, toplumların kültürel ve tarihsel kimliğinin önemli bir yönünü oluşturur. Mitoloji, bu bağlamda sözlü anlatım geleneğinin vazgeçilmez bir parçasıdır ve toplumların değerlerini, inançlarını ve kimliklerini aktarmak için güçlü bir araç olarak işlev görür.

2. Zazaca Halk Anlatılarında Mitolojik Unsur Olarak Dev

Devler, sembolik olarak büyüklüğü ve vahşi içgüdüyü temsil ederler. Devlerin yaratılışı ile ilgili birçok mit vardır. Devler, evrensel mitolojide genellikle olağanüstü boyut ve güce sahip olan şiddet eğilimli efsanevi varlıklardır. Eski zamanlara dayanan bu varlıklar, fiziksel olarak dünya mitosunda çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır. Yıldırım, devin kelime kökeninin Pehlevicede *dīv* sözcüğünden geldiğini ve Tanrı kelimesine karşılık söylendiğini belirtmektedir. Ancak bu tanrılar düşman tanrılar olarak bilinmektedir. Ehrimen saflarında yer alan devler, tanrı sayısı gibi sonsuzdur. Örneğin Hesiodos'un "*Theogonia*" adlı eserinden alınan bir bölüme göre; Uranos ile Gaia'nın birleşmesinden doğan devler Gigant'lardır. Devler, Olympos tanrılarında saldırır, ancak

bir kehanet, sadece bir ölümlü olan Herakles'in onları yenebileceğini söyler. Tanrılar, Herakles'e yardım eder ve Gigant'ları öldürürler. Savaş sırasında Alkyoneus, Ephialtes, Eurytos ve Enkelados gibi devler farklı şekillerde öldürülür (2008: 276-279). Gigantomakhia, Trakya veya Arkadya'da geçmiştir (Erhat, 2019: 122).

Rum ve Yunan ansiklopedisinde ise devlerden şu şekilde söz edilmektedir: "Antik sanatta, devler büyüktü, bazen çıplak figürlerdi, genellikle sakallı ve bazen olmasa da her zaman yılan ayaklı olarak temsil edilirler. Örnekleri yılan ayaklı olarak tasvir edildikleri bir geç imparatorluk mozağinde görülmüştür" (Roman ve Roman, 2010: 178).

Dev motifleri, dünya mitolojilerinde ve halk anlatılarında yaygın olarak görülen ve farklı kültürlerde benzer şekillerde tasvir edilen mitolojik karakterlerdir. Bu motifler, genellikle fiziksel büyüklükleri, güçleri ve insanlardan farklı özellikleri ile tanımlanır ve insanların korku ve hayranlık duyduğu figürlerdir. Subaşı (2022: 73), Formun Üstübazı devlerin kötü bir başlangıçtan sonra iyi ve doğru yolu bulduklarını belirtir ve devlerin daha çok cin, şeytan ve peri olarak tanımlandığını söyler. Ayrıca, devlerin fiziksel olarak büyük, bazen tek gözlü, üç gözlü, altı gözlü veya üç başlı, yedi başlı, kıllı, mavi gözlü ve keskin dişli olarak tasvir edildiklerini ifade eder. Zazaca halk anlatılarındaki dev motifinin de evrensel mitolojiyle benzerlikler taşıdığı gözlemlenmiştir.

Campbell'e (2017: 77) göre de halk mitleri köyün dışında var olan aldatıcı varlıklarla doludur. Bu varlıklar kendilerini gizledikleri mekânlarda, kahramanın ilk eşiğini geçmesini beklemektedir. Bu mekânlar çalılıklardaki devler olarak örneklendirilmiştir. Zazacada yer alan birçok anlatıda da ilk eşiğin aşılması adımı olarak, bu gizemli yaratıkların kahramanın yaşadığı yerlerin dışında, ıssız yerlerde kahramanı bekledikleri görülmektedir. Bu motiflerde, insanların bu gibi doğaüstü varlıklara veya olağanüstü tehlikelere karşı duydukları endişeleri de gözlemlenmektedir. Örneğin, Bor'un eserinde yer alan "Egîr û Dyew" masalındaki akılsız dev, insanları yemesi ve insanlara karşı düşmanca davranmasıyla klasik dev özelliklerini taşır. Bu anlatıda yolculuğa çıkan kahramanın eşiği aşması için gittiği, uzak diyarlarda yaşayan dev motifini görmekteyiz. Burada güçlü ve zeki çocuklar tarafından devin alt edilmesi anlatılarak, iyiliğin kötülüğü yenebileceği vurgusu yapılmaktadır.

- "yew şîyo seyd, wexto g' tîj şî ko ra o wext yen. Ma hetûn nîmrûej gurê xwu qedînen û yen."

.....

Dyew vûn:

- Oox! Çi pirûn weş. Xwura eyr seyd mi îz raşt nîşib, ez veyşûn bîya, seyd mi vejîya. (Bor, 2013: 12)

Yine başka bir masalda insan ve devler arasındaki yer savaşından bahsedilir. Hayıg'ın *Mah-meşa* kitabında yer alan "Gorma'hmed" masalında Gorma'hmed ve kardeşlerinin devlere karşı savaşından bahseder. İki devi öldüren kahraman üçüncü devden kurtulmak adına devin şartlarını yerine getirmeyi kabul eder ve devin kızını kaçıran başka bir dev ile çatışmaya gönderilir. Burada devlerin hem kendi aralarında hem de insanlarla olan savaşını görmekteyiz. Tarih boyunca devlerin aldıkları bu rolü, insanlarla arasındaki bu savaş izlerini masalda da görmekteyiz.

Ew no sertanê xo vano, no vano: “Hirê keyney mı estê. Zu keynay mı zew dêwiremnaya, qonaxê ê dêwi zi dengîzi miyan deyo. ‘Heta nika, mı seni kerdo, mı nêsa keynera xo ê dêwi ra bıgıra, çiki mı nêsa xo dengîzi ra cı resna ew ez qedê ê dêwi zi nêbena. Eki tı mirê serrey ê dêwi u keynera mı wes biyarı, ezdo sima ‘ef kera ew keynanê xo zi sımaya bızewzna; zewmbina ezdo sima bıkısa.” Ew dêw vano: “Wa bıray to zi mı hetek dı bê, ‘heta tı peydi bêrê. (Hayıg, 2007: 42)

Mitolojik birçok karakterde olan yedi başlı dev, olağanüstü görünümü ile Zazaca halk anlatısı olan Bor’un kitabında geçen “Dolaba Hewayın” masalında da yer almaktadır. Farklı kültürlerin mitolojilerinde ve halk anlatılarında karşımıza çıkan bu yedi başlı dev motifi, farklı anlamlar taşımaktadır ve bu karakterler genellikle güçlü, korkutucu veya zorlu bir engel olarak temsil edilmektedirler.

“Dedkêna kiştê bêr kena a, ûnîyena, çi biûn! Egi yo dyewo howtsari, çım sûr, lewî sıyay qe-mitîyo zerê howş baxçî, yo kuffî yo nalî ti ra vejîyena, jehrê çew qerifîyen...” (Bor, 2013: 160)

Sanikê Vateyî kitabında yer alan “Sanika Pasay û Hirê Lazonê Xo” masalında aynı zamanda bu devin yedi canlı olduğundan da bahsedilmiştir.

“-Ez gere sima berîne. Çênêy vanê: Ma îta mekûmê destê Dêvê Hotcanî me. Dêv nayede sayd der o, hama waxt nêmendo ke bêrone. Nika ke ame to sare birneno” (Gündüz, 2009: 79)

Hayıg’ın “Ma’hmeşa” masalındaki kahramanın yedi başlı devle karşılaşması, kahramanın sıra dışı bir görevle yüzleşmesini, rakamların ve sembollerin gücünü ve doğaüstü varlıklarla olan ilişkisini görmekteyiz. Yedi başlı devler, doğaüstü ve gizemli varlıkları temsil eder ve kahramanın bu varlıklarla mücadelesi, insanın doğaüstü dünya ve kişisel gelişimle ilişkisine dair evrensel soruları ele alır. Bu anlatıdaki olay, insan deneyimini ve yaşamın karmaşıklığını anlamaya yönelik olarak da sembolik anlamlar taşımaktadır.

Nê şêreki, ê çewres dêwa kışenê u wuza dı nanê pê ser. Ew ninara zew dêw maneno ew ‘hewt serrey nê dêwi benê. No dêwo ‘hewt-serre weyneno nê imbazê cı peydi nêamey. Nofin no bixo sino kî nê şêreka imbazê ney pêro kıştê ew no dêw hıma gan weno Ma’hmesay ser. (Hayıg, 2007: 39-40)

Henarek kitabında yer alan “Verg Rût û Lac Paşay” adlı masalda geçen mağaranın koruyuculuğunu yapan uyuyan bir devden söz edilmektedir. Burada inceleme sahasının ağız özelliklerinden etkilenen kelime *due* biçiminde geçmektedir. Burada iki gözünü kaybeden bir devden bahsedilmektedir. Mağaranın içinde yaşayan kuşa ulaşmak için kapının önünde uyuyan devin uyandırılmaması gerekmektedir. Oraya gidenin, devin başının üstünde yer alan zile elinin değmesi durumunda devin uyanacağı ve bu devin uyanması halinde orada olan insanları öldüreceğinden bahsedilmektedir.

Don ra wîrd pîya şên vêr yo mexara, verg von, zerrê na mexared tay teyr êst, la vêr bêr mexarad yo due haw rakoto. Awi due çimon ra şû û yo zengil ha sêr sarrê yiya dard kerdîya, eger dêt tu bigin eya zengilir, due xwi hesîyen û tu kışen. Eger tu teyr gurêt û lîr yin kuên tu dima û hema pûrt yin ser çîn. Tu yi kêrd xwi dest, mevac inî lîr hema pûrt yin pa çîn, eger ti in vac, eyi lîr zîrçên û due tu hesîyen. (Aydm, 2013: 28)

Sanikê Vateyî kitabında yer alan “Vengbûrek” masalında, devin bir padişahın üç kızını kaçı-

dığı anlatılır. Ana kahraman bu kızları kurtarmak amacıyla yola koyulur. Bu anlatıda geçen dev mitolojik bir öge olarak görülebilir.

“Yew roj dêwî hîrê hebi keynonê padişay benî. Delal vên (vêng) dono vono: -Padişay vato
“Kom bêro şêro keynonê mi dêwon ra bigîro û biyaro, ez xelay yey zî dono û keynonê xo zî
dono bede” (Gündüz, 2009: 106)

Aydın’ın *Henarek* kitabında geçen “Hus Tersonek” masalında da bir dev ve yedi kardeşten söz edilmektedir. Burada yedi kardeş bu deve her gün su taşıma nöbeti tutmaktadırlar.

Hus tersonek eyî kalmê xwi gen û don ra şen, zaf şen, tayn şen, şen kuen kuê û riyêr ser yo mergid kûen ra û xwir şen hona. Ti nivon yo due est û hot biray yi êst, eyi hot biray duê nob kên, her ruej yo bira yen eya merg ra pê meşkona duêyir aw bên. (Aydın, 2013: 34).

Aydın’ın kitabında yer alan “Hîri Biray û Sayê Baxçî” kitabında yer alan masalında her yıl sadece bir tane meyve veren elma ağacından elmayı koparıp ortadan kaybolan devden bahsedilmektedir. Bu dev derin bir çukurun içinde yaşamaktadır:

“Yi hîri biray zaf şî, tayn şî, şî xwi resna vêr yo çalag duê tê monen, yo çala hend xuerîya bin yey kîra nasena. Biray pîl va şima yo resni biyarên mi miyonîya bestên û mi veradên ez şuer bin çalid duê bikiş.” (Aydın, 2013: 49)

Hayıg’ın kitabında geçen “Mêrdeko Tersanok - Camêrdo Zuray” isimli masalda kırk tane devden bahsedilmektedir.

“Ew no dano pîro sino; sino, no dusê zu la yeno. No keno kî la ra bivêro. No fina weyneno kî o vera dêwi estê. No amoreno kî tam çewres dêwiyê. Nê dêwi vanê:

“T1 çı kesê wuza deyê? Nîka kî ma bêmi wuza, mado to zeli kemî u xo dîndana ver kem” (Hayıg, 2007: 59)

Bor’un kitabında yer alan “Sayê Xelatî” masalındaki dev ise, en küçük kardeşin seçtiği gidişi olan dönüşü olmayan yoldadır. Küçük kardeş ise babasının gözleri için aradığı elmanın bu devin bahçesinde olduğunu öğrenir. Fakat bu dev hasta bir devdir. Kulaklarındaki iltihap nedeniyle gece gündüz uyuyamayan devin ilacı sadece aslan sütüdür.

“Mîyerik extîyar vûn, xwuerto, wûllay gurê ti zaf zûar, say Xelat hê baxçê yew dyew id, dyew rîm kowt gêşûn yi, o dej ra ne şew kûwen ra ne z’ rûej. Dermûn rîm gêşûn yi şît şêr o.” (Bor, 2013: 38)

Bor’un kitabında geçen “Luy û Kislûn” masalında korkak karakterin yola çıkış serüveninde ateş etrafında oturmuş olan yedi dev ile karşılaşılır.

“Kislûn şin, şin ben tarî, ûnîyen ci cêk adir ho veyşen. Kislûn şin vêr adir, egi howt hew dyew hê vêr adirî d’ rûnişte. Kislûn vûn:- Silûm eleyk!” (Bor, 2013: 181)

Bor’un kitabında yer alan “Xit” masalında insan yiyen ve yerin yedi kat altında yaşayan bir devden bahsedilir.

Fek qûlik id egi yo dyew ho vinderte. Xit gizm ra ginan vêr dyewî r’. Dyew ûnîyen Xit ra vûn:

- Ho ho mi ti ezmûn ra waştîn, Hûmay ti ard ra dey mi?

Ca d' Xît tepişen ben. Dyew ewnîyen Xît ra, Xit bari wo, zeif. Dyew xwu d' vûn, hêver ez în xûrt îk û dîma biwer. (Bor, 2013: 336)

Bor'un kitabında geçen "Kesa" isimli masalda koyunun bir deve dönüşüp ağanın oğlunun odasına girip dünyalar güzeli kızı kaçırap ağanın oğlunu da öldürüp yemek istemesi anlatılmaktadır.

Şew diyêna, laj axay û cinîyê xwu hê rakoti, pencira bena a, eg' berûn bîyo yo dyew, ho yen zeri. Cinîyê laj axay gêrena mîyerdê xwu aya kir la dyew niverden. Dyew cinîyek ra vûn, ez ûmeya ti ber la hêverî ez in mîyerdê ti kişen wen. (Bor, 2013: 332)

Bor'un kitabında geçen ve zengin motifleriyle gözümüze çarpan "Şirin Şah" masalında dev miti ile karşılaşmaktayız. Burada, kralın üç kızını da esir olarak alan ve her birini bir dağın başında bir köşkte rehin tutan deve denk gelmekteyiz.

Dyew şûnd yen keye, egi cinîye yi belk ey mexlûqatî ra vejîyawa, xwu kerd rind, pawer powt û xwu xemilno. Dyew vûn:

- Cinîyek, se bîyo, ti îhna xwu bedilno û xwu kerd rind?

Cinîye yi vûna:

- Mîyerik, îne howt serrûn a ti ez babîye mi ra remnawa arda îtya sêr în kûe ya kerda ina kueşk. Mi kerd înat xwu vist yûne belk, ti îz kerd înat her şew mi kuwen. Hîn tim û tim îhna nîben, di rûej dinya ye, ma z' xwu ir sey însûnûn xwu tîye bid, peynîye dinya yena? (Bor, 2013: 263)

Bor'un kitabında yer alan "Încîlî Boncux" masalında da dev miti geçmektedir. Burada geçen dev karakteri, Tüccarın kızının babasından istediği incili boncuğun devin kulağında olduğunu öğrenmesi ile serüvenine başlar. Burada bir adada kardeşleri ile yaşayan, her gün bir çeşme başına gelip oradan şarap içen ve tüccarın kızı ile evlenmek isteyen bir devden bahsedilir.

Încîlî boncûx hendê hak qûnz ho yo dyew gûeş id. În dyew û bray xwu pîya hê sêr yo adî ya ciwîyen. Ti şûer o adi, dyew yen sêr yo çîrr. A çîrr ra têna şeraw yena. Dyew şeraw şîmen ben serxoş. Yi bî serxoş, ti biûn zerê gûeşûn yin, ti vînen. (Bor, 2013: 286).

Sanikê Vateyî kitabında yer alan "Sanika Pasay û Hîrê Lazonê Xo" masalında geçen dev miti göze çarpmaktadır. Bu kaynaktaki masalda ise dağların ötesinde yedi odanın içinde bulunan devden bahsedilmektedir.

Kal vano:

-Ha wo falan ca de koyê, ko de lonê, lone de hot odayî estê. Virenîya nê hot odû de dêvê vineto. Bilbil oda hotîne de, qefes der o. Hîrê çênêy estê, ê xizmetkarê ê bilbiU yê. Hama têsîrê dêvî ra, qars û teyr bile nêzdîyê uzay nêbeno. Uza welatê dêv û lewendûn o. (Gündüz, 2009: 76)

Dünya masallarında yer alan devlerin çok başlı olmaları ya da olağanüstü fiziksel özelliklerinin olması sembolik mesajlar içermektedir. Aynı masalda bahsi geçen Semir yani Simurg kuşunun dev tarafından korunması durumu söz konusudur.

Verg von: Ti sera şuer ez tor tu ya yena. Don ra wird pîya şên vêr yo mexara, verg von, zerrê na mexared tay teyr êst, la vêr bêr mexarad yo due haw rakoto. Awi due çimon ra şû û yo zengil ha sêr sarrê yiya dard kerdîya, eger dêst tu bigin eya zengilir, due xwi hesîyen û tu kişen.

Eger tu teyr gurêt û lîr yin kuên tu dima û hema pûrt yin ser çîn. (Hayıg, 2007: 28)

Aldatmaz'ın kitabında yer alan “Wayê ve Hot Birawû Ra” masalında kedinin söndürdüğü ateş için harekete geçen kahraman yedi dağ ötesinde yaşayan devin evine doğru yola koyulur. Burada yer alan dev insan yiyen dağların ötesinde yaşayan bir devdir.

Se bikero, se nêkero? Dormê xo de nîyadana ke adir pê hot kowû de bulîşkîno. Kûna re raye sona. Sona sona ke çê dêvî yo, adir tey vêseno. Dêve adirî ver der a. Tencikê danî nê ere ser. Tenê danû kena pêse, adir kî dana ci rusnena. (Aldatmaz, 2014: 185)

Sanikê Vateyî kitabında yer alan “Kaç û Pîre» masalında, daha önce bahsettiğimiz yaşlı kadının başlığında da geçen “Hut” kelimesinin kullanıldığını görüyoruz. Bu karakter, diğer kaynaklardan farklı olarak yaşlı dev bir kadın olarak tasvir edilir ve anlatıda insan eti yediğinden bahsedilir.

“Ya hût a. Ana hûtêke pîl a ke însanan wena. İnsanana biqefelno wena. O berya keno a, ya yena zere.” (Gündüz, 2009: 30)

Sonuç

Halk anlatılarının köklerinin çok eski zamanlardaki inanç ve düşünce sistemine dayanması ve onlardan birtakım mitik unsurlar barındırması bu eserleri son derece önemli kılmaktadır. Zazaca halk bilimi ve halk anlatılarının 1900’lü yıllardan itibaren çeşitli sebeplerden dolayı değişim gösterdiğini söylemek mümkündür. Bu çalışmalar Zazaca halk edebiyatı ürünleri üzerine çalışma yapan araştırmacıların destan, efsane, fıkra, masal ve halk hikâyesi gibi anlatı türlerini derlemesi ve bu ürünler üzerinde motif inceleme çalışması yapması Zazaca için önemli kazanımlardır.

Bu çalışma, Zazaca halk anlatılarındaki dev motifini gözler önüne sermek ve bu anlatılardaki devlerin genel özelliklerini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Ayrıca, incelenen halk anlatıları ile mitoloji arasındaki devlerin bağlantısını ortaya koymak da çalışmanın diğer bir amacını oluşturmuştur. Bu doğrultuda elde edilen bulgular, devlerin mitolojik düşüncelerle nasıl ilişkilendirildiğini derinlemesine incelememizi sağlamaktadır. Yapılan bu çalışmanın önemli bir kısmı halk anlatılarında bulunan mitik öğelerden oluşmaktadır. Bu kapsamda, 143 halk anlatısı metni üzerinde çalışılmıştır. Seçilen beş eserin Zazaca konuşulan alanlardan seçilen örnekler taşınmasına ve bu anlatıların zenginliğine dikkat çekilmiştir. Burada öncelikle tür sorununa bir açıklık getirilmiş ve bu türler kategorize edilmiştir. Bu anlatılarda geçen dev mitinin, metinlerin olay örgülerine önemli katkılar sağladığı gözlemlenmiştir. Mitolojik unsurların olumlu ya da olumsuz değerlendirilmesi, metinden metine farklılık göstermektedir. Zazaca derlenen halk anlatıları arasından seçip incelediğimiz metinleri, dünya mitolojileri ile karşılaştırdığımızda, Zazaca anlatılarda yer alan ya da ortaklık gösteren mitolojik kalıntıların çoğunun mekân, tasvir, taşıdığı özellikler, olumlu ya da olumsuz özellikleri bakımından benzerlik ya da farklılık-gösterdiği tespit edilmiştir.

Geleneksel halk inanışları içerisinde olağanüstü varlıklar genellikle kötü ruhlu varlıklardır. Bu varlıklar, halk anlatılarından günümüze ulaşan şekillerinde cin, dev ve peri olarak adlandırılmışlardır. Dünya mitolojilerinde olduğu gibi belirgin özelliklere sahip olması ile bilinen devler Zaza halk inanış ve anlatılarında da varlığını devam ettirmiştir. Olağanüstü unsurlar arasında yer alan dev miti Zazaca halk anlatıları arasında da en popüler ve en zengin varlıklar olarak işlenmiştir.

Zazaca halk anlatılarında da devler; akılsız, insan yiyen, aptal karakterlerdir. Heybetli görünüşlerinin ardında korkak ve zayıf yaratıklar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bu anlatılarda yer alan devlerin zayıf özellikleri kadınlar, akli başında insanlar ve açgözlülükleridir. Devlerin ormanların içinde yaşayan, insanlardan uzakta, büyük zenginliklere sahip olağanüstü varlıklar oldukları da gözlemlenmiştir. Zazaca halk anlatılarında da dünya mitolojilerinde olduğu gibi, devler çok başlı (genellikle yedi başlıdırlar) ve devlerin yedi canı vardır.

Kutsal olan şeylerin koruyuculuğunu yapma görevinin bu anlatılarda devlere düştüğü, örneğin devlerin kutsal elmanın koruyuculuğunu da yaptığı işlenmiştir. Mitolojik anlatılarda da genellikle güçlü varlıklar, özel nesnelere korur veya kutsal alanlara gözcülük ederler. Burada yer alan varlıkların aynı zamanda kaosu ve kötülüğü temsil ettiği de gözlemlenmiştir. Erkek devlerin yanı sıra bir zenginlik olan dişi devlerin varlığına da denk gelmekteyiz. Bu devler insan eti ile beslenirler. Halk anlatılarında yer alan devlerin belirli fonksiyonları yerine getirdiğini, yani kahramanın akli ve yiğitliğiyle her şeyin üstesinden gelip erginleşmesini tamamladığı görülmektedir.

Sonuç olarak; Zazaca halk anlatılarında dev motifi oldukça önemli ve zengindir. Bu anlatılardaki devler, Zaza mitolojisinden izler taşır. Devler, kahramanın olgunlaşmasında önemli bir role sahiptir. Fiziksel özellikleri bakımından iri ve genellikle kötü karakterli olup, insanlar için tehlike arz etmeleri en belirgin özellikleridir.

Kaynakça

- Aldatmaz, N. G. (2014). *Folklorê Kirmancan Ser O*. Diyarbakır: Roşna Yayınları.
- Aydın, S. (2013). *Henarek – Granatäpfelchen Welat Şêrq ra Sonîk Märchen aus dem Morgenland Zazaki Deutsch*. Hamburg: Hamburg Print Service.
- Bars, M. E. (2017). Sözlü Gelenekte Nesir Anlatıların Tür Sorunu. *Alınteri Sosyal Bilimler Dergisi*, I. cilt, sayı: 2, 2017, ss. 39-51.
- Bascom, R. W. (1965). The Forms of Folklore: Prose Narratives. *The Journal of American Folklore*. vol. 78, no. 307, 1965, pp. 3–20.
- Bor, İ. (2013). *Vistonikê Dadîye Mi*. Diyarbakır: Roşna Yayınları.
- Campbell, J. (2017). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Delikaya, Ö. & Açar, Z. (2022). Pepûkî ma rê çi vana - Bi awayekî Miqayeseyî Nirxandinek li ser Efsaneya Pepûkê di Kurmancî û Zazakî de. *Uluslararası Siverek Sempozyumu: Tarih, Toplum, Mekan*. (6-8 Mayıs 2022) Siverek/Urfa.
- Dorson, R. M. (1959). Mythology and Folklore. *Daedalus*. vol. 88, no. 2, *Myth and Mythmaking*, Spring, 1959, pp. 280-290 (11 pages).
- Eliade, M. (2020). *Mitlerin Özellikleri*. İstanbul: Alfa Mitoloji.
- Erhat, A. (2019). *Mitoloji Sözlüğü*. (26. Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Gündüz, D. (ed.). (2009). *Sanikê Vateyî*. İstanbul: Weşanxaneyê Vatêyî.
- Güzel, A., ve Torun, A. (2014). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Hayıg, R. (2007). *Mahmeşa Vizêr Ra Ewro İstanukê Zazayan*. İstanbul: Tij Yayınları.
- Hooke, S. H. (1993). *Ortadoğu Mitolojisi - Mezopotamya Mısır Filistin- Hitit Musevi Hıristiyan, Mitosları*. çev. Alaeddin Şenel. İstanbul: İmge Yayınları.
- Kırkan, A. (2022). Motîfên Mîtolojîk di Edebiyat û Folklorê Kurdiya Zazakî de. (ed. S. Vali ve K. Subaşı). *Mîtos û Edebiyat*. Ankara: Nûbihar.
- Levi-Strauss, C. (2013). *Mit ve Anlam*. Çeviri: Gökhan Yavuz Demir. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Neumann, E. (2020). *The Origins And History Of Consciousness*. Princeton University Press.
- Roman, L. ve Roman, M. (2010). *Encyclop Edia Of Greek And Roman Mythology*. New York: Facts On File.
- Subaşı, K. (2022). Dêw û Formên Wan di Folklorê Kurdî da. *Nûbihar Akademî*. no. 17, ss. 71-100, DOI: 10.55253/2022. nubihar.1100092
- Şahin, Ö. (2020) Türk Destanlarındaki Devlerin Genel Özellikleri ve *Türk Mitolojisi* ile İlgileri. *Yenisey Uluslararası Dil, Edebiyat ve Eğitim Dergisi*. Yıl-Sayı: 2020-Cilt / Volume: 1, Sayı / Issue: 1- ss. 11-24. DOI: 10.29228/yenisey.47694.

Türk Dil Kurumu (2005). Mitoloji. İçinde *Türkçe Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/?ara=mitoloji>. (20.06.2023).

Vezir, G. (2021). Mit Felsefe Ve Edebiyat. Editör. Burcu Bayer. *Üç Elma; Mitoloji, Folklor, Fantastik*. İstanbul: Ketebe Yayınları, ss. 17-43.

Yıldırım, N. (2008). *Fars Mitolojisi Sözlüğü*. İstanbul Kabalcı Yayınevi.

Yıldırım, N. (2018). *İran Mitolojisi*. (3. Baskı). İstanbul: Pinhan Yayınları.

Yıldız, N. (2010). Türk Destanlarında Kötü Huylu Devler. *Milli Folklor*. Sayı 87, ss. 41-51.